

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Վ. Փափազեանի. «Ինտել եւ Ռոբիճ ՊԱՏՄՈՒՄԺՔՆԵՐ», 1903 թ. Թիֆլիզ. գինն է 10 կոպէկ.—«ՎիճԱՊ», զրոյգ, 1903 թ., Բագու, գինն է 3 կոպ.:

Պ. Փափազեանը ուզած է իր այդ պատմութեան մէջ խտացնել մարդկային հոգիին ձգտումը զէպի անձեռնմխելի բարձունքները. կամ աւելի մասնաւորելով ուզած է մեզի ներկայացնել հոգի մը, որ զգուանքն ունի մեր սովորական կեանքի աղտեղութիւններուն և պզտիկութիւններուն, որ անդիմադրելիօրէն կը ձգտի մեր ամենօրեայ տիղմին վրայ ճախրելու:

«Մի խելօքի յիշատակարանից» է քաղուած խենթի այդ պատմութիւնը: Այնպէս որ, երբ խելօքը՝ խենթին համար «մանկութիւնից նրա մէջ ինչ որ այլանդակ բաներ էին անցնում» կըսէ, մենք պէտք է հասկնանք հակառակը: Այստեղ, «խելօքը»՝ ուսմիկն է, ամբողջը, որ իր նախապաշարունակներէն անդին չի տեսներ, չի կրնար տեսնել, որ թշնամի է ամէն ինքնուրոյն մտքի, ամէն ճշմարիտ գեղեցկութեան ու բարձրութեան:

Հերոսը՝ Հայկ՝ իր մանկութեան հասակին մէջ հետաքրքրութեամբ վառուած երեխայ մըն է: Բայց թէ որքան հետաքրքիր, տեսէք: «Հետաքրքիր էր, ոչ մի արգելքի առաջ կանգ առնել չը գիտէր, կոտորում էր կողպէքներ, դռներ և ինչ որ ուզում էր տեսնել»: Հայկ՝ ոչ միայն անզուսպ հետաքրքիր մըն էր, այլև միշտ կը ձգտէր զէպի բարձրութիւնը, բայց ի՞նչ ձևով. «հէնց որ մի բարձր տեղ, մի բարձր ծառ, մի տանիք տեսնէր, կը կաշէր մեր օծիքից, որ բարձրանանք այնտեղ: Դա իւր մեծ ախտն էր»: Յետոյ Հայկը «կապիկի պէս բարձրանում էր եկեղեցիների գմբէթների վրայ...» ու եթէ իր ընկերները

«Կապիկի պէս» իրեն հետ չը բարձրանային գմբէթներու վրայ, ամենքին հետ կը կուէր «եթէ ծեծ անգամ ուտէր՝ էլի կը կըռւէր, կը նախատէր, վախկոտ կը կոչէր...»

Բանն այն է որ Հայկ՝ ինքն ալ չը գիտէր բարձր տեղեր ելլել. «Կապիկ խօ չեմ կամ կատու—կասէր, յետոյ կերթար մի սանդուխք կը գտնէր, արիւն քրտինք մտնելով բաշ կը տար ծառի մօտ, կը կռթնեցնէր նրան և կը բարձրանար: Այդ բոլորը նրա ոյժից վեր էին, բայց նա անում էր զարմանալի յարատևութեամբ»:

Հայկը՝ ոտմանթիկ ալ է. իր ամէնէն սիրելի տեղը ժայռի մը գագաթն էր որտեղ պառկած երկնքի անհունութիւնը կը գիտէր. «եթէ Հայկը կորսուած լինէր, պէտք էր այդ ապառաժի վրայ գտնել նրան»:

Հայկ կը մտնէ ուսումնարան: Բայց «ուսումնարանումն էլ նա նոյն խենթը մնաց: Այնպիսի դժուար, անհասկանալի հարցումներ էր տալիս վարժապետներին, որ նրանք համբերութիւնից դուրս էին գալիս և երբեմն էլ սաստիկ պատժում նրան»:

Հայկի բնաւորութեան մէջ տարօրինակ գիծ մը կար—ոտանաւոր չէր սիրեր: Բայց թէ ինչո՞ւ. «շատ տեղմուած բան է երևում ինձ» կը պատասխանէր ուսուցչին, երբ այս վերջինս կը ստիպէր զինքը ոտանաւորներ սերտել: Այնուհանդերձ Հայկ «գմայլմամբ էր կարդում միայն մի քանի բանաստեղծների, մանաւանդ Վիկտոր Հիւգոյին և Բայրընին»: Որովհետեւ «բարձր են դրանք, ասում էր»:

Նախնական դպրոցն աւարտելէ յետոյ Հայկը կերթայ բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու: «Տարիներով տանջուել այնպէս, ինչպէս նա էր տանջուել—ինձ պատմեց բոլորը—զենալ մուրացկանութիւնով բարձրագոյն կրթութիւն ստանալ և ապա ուսուցիչ...»

Ուրեմն Հայկը ուսուցիչ էր. մաքուր կը հագնուէր և շատ քաղաքավարի. այնքան որ «եթէ, բան է, անցնելու ժամանակ մի բեռնակրի անգամ դիպչէր, գլխարկը կը հանէր և ներողութիւն կը խնդրէր»:

Բարձրութեան ձգտումը Հայկի մէջ կար ու կար:

«Մի օր էլ, երբ միասին դրօսնում էինք դաշտում—ասաց.

—Ե՛հ, եղբայր, այս ի՞նչ ցած ու նեղ տեղերի վրայ էք բնակւում կամ դրօսնում. մի՞թէ ազատ բարձրութիւններ չը կան այս երկրում:

—Էլի նոյն խենթն ես. դիտեցի ես:

—Խենթ, գոչեց նա—բարձրութիւն, ազատութիւն սիրելը խենթութիւն է:

—Իհարկէ. եղբայր, քանի որ եղած տեղումդ, եղած դրութեան մէջ հանգիստ ես, ոչ ոք չէ մնասում քեզ, ինչեւ իզուր գնալ, բարձրերում հեղութիւն քաշել, յոգնել, վտանգների ենթարկուել...

Ժպտեց և չը պատասխանեց

—Բարձր տեղ ես ուզում, հեգնեցի ես—ահա արեգակը, բարձրացիր այնտեղ:

—Շատ կուզէի... պատասխանեց լրջութեամբ—բայց արեգակը շատ ցածր է դեռ»:

Բայց, ահա թէ ինչպէս կը վերջանայ այդ մեծ-մեծ ջարդող-բրդող, խօսքերով միայն բարձրութեան ձգտող հերոսի պատմութիւնը:

«... Ինչպէս որ տարօրինակ էր խենթը, այնպէս էլ տարօրինակ կերպով անհետացաւ»:

Օր մը, այդ խենթը՝ խելօքին հետ դաշտէն կը սկսին լեռ ելլել. խելօքը բլրակի մը վրայ կանգ կ'առնէ, իսկ Հայկ կը բարձրանայ, կը բարձրանայ ու «հետգհետէ հեռանալով՝ անհետացաւ դէպի բարձրաբերձ գագաթները»...

Եւ այսպէս, այդ իդէալիստը ոչ թէ վսեմ, այլ պարզապէս ծիծաղելի է: Հայկը՝ այդ ամբողջ պատմութեան մէջ, փոխանակ համակրելի դառնալու, հակակրելի շռուաթան մը կ'երևնայ: Դռներ ու կողպէքներ կոտրել, ծառերու, տանիքներու վրայ բարձրանալ, ոտանաւորը ատել ու յետոյ երթալ կորսուիլ լեռան մը գլուխը, հոգիի անժխտելի մեծութեան ու բարձրութեան ապացոյցներ չեն: Պատմութեան մէջ, Հայկի խօսքերը գէթ անգամ մը գործի փոխուած չենք տեսներ:

Մեզի կը թւի թէ՛ պ. Փափազեան՝ Իբսէնի Սոլնէս Ծարտարապետը գործին ուզած է մտածել տալ իր «խենթ»-ով. բայց իր պատմութեամբ պարզ կառիկատիւն մըն է. այն ալ չափազանց անյաշող...

Խենթը՝ հաւաքածոյիս գլխաւոր պատմութեան է: Միւսները՝ Նիրվանա, Սոր տարւայ պատմութիւն, Անմահացնելու գործեր (Բարեգործութիւն, Առատաձեռնութիւն և Զերմեռանդութիւն) և Մայրի Անտառում հետաքրքրութեան համար կարելի է կարդալ: Մենք կը փափաքէինք, որ պ. Փափազեան՝ իր մտածումները հասունցնելէ յետոյ միայն աշխատէր՝ զանոնք հագուեցնել, անոնց միւս ու ոսկոր տալ: Իսկ նա կարող է այդ անել, որովհետեւ օժտուած է բելլետրիստի աչքի ընկնող յատկութիւններով:

Աւելի յաջող է «Վիշապ» զրոյցը: Ահա այդ զրոյցի բովանդակութիւնը.

Քաղաքի նմանող մի գիւղ ծաղկում էր ջրի եզերքներին: Բայց, յանկարծ, եղաւ օր մը, որ այդ գիւղին կեանքը՝ ջուրը՝ նուազեցաւ: Երկիրը իր գեղեցկութիւնն ու հարստութիւնը կորցուց, ոչնչանալու մօտ էր: Գիւղացիները՝ յուզուած՝ սկսան փորձանքին պատճառը որոնել: Այլևայլ ենթադրութիւններէ, զուր փնտրութիւններէ յետոյ, վերջապէս երիտասարդ մը, որ յայտնի էր իր հայրենակիցներուն մէջ իբրեւ այլանդակ մտքեր արտայայտող, իբրեւ խենթ, յայտնեց թէ ջուրերը կլանողը Վիշապ մըն էր, իրենց՝ գիւացիներու «քրտինքից ծնած մի Վիշապ»:

Գիւղացիները ծիծաղեցան, բայց յայտնուած միտքը՝ կամաց-կամանց թափանցեց ամբոխին մէջ:

«Գտնուեցան մարդիկ, որոնք վերջիվերջոյ վճռեցին գնալ դէպի ակունքը, փորել, խորը մտնել և ստուգել Վիշապի գոյութիւնը ու, եթէ կար նա, սպանել և մեռնող երկիրը նորից կենդանացնել, նրա վրայի անցեալ եռուն կեանքը նորից աճեցնել»:

Խենթը այդ մարդերու գլուխն անցաւ: Բայց շուտով տեսաւ թէ ինքը մենակ է, որովհետեւ միւսները՝ վար դնելով իրենց բաձն ու բրիչը սկսեւ էին ծրագրերն երկազմել Վիշապը սպանելու համար:

Խենթը արիաքար մօտեցաւ ակունքին ու սկսաւ փորել. գիւղացիները պարզ հանդիսատեսներ միայն եղան: Երկար աշխատութիւնէ յետոյ, երբ խենթին «բրչի մի ուժգին ու ծանր հարուածից գլորուեց վերջին ժայռը, ահաբեկ գիւղացիների առջ երեաց հրէշի այլանդակ, սոսկալի գլուխը, որ բերանը դէմ էր տուել բոլոր ջրերին և անկշտում կլանելով, ուռումէ էր, հաստանում»:

Վիշապը կատաղեցաւ, բայց արհամարհեց խենթը:

Գիւղացիները այն ժամանակ սկսեցին քարկոծել խենթը յետոյ ծունկ չոքած՝ շնորհակալ եղան հրէշից և ուրախ վերադարձան գիւղը:

Բայց զրոյցը այստեղ չի վերջանար:

Ժամանակ յետոյ, մարդիկ երազ տեսան թէ հրէշին ոչնչանալու օրը մօտ էր: Անիկա պիտի սպանուէր «կաշուէ գոգնոցով, կոշտացած խոշոր ձեռքերով և ձեռքին մի մեծ կռան» կրող հուժկու մարդու մը կողմէ: